

AKIL ve VAHİY YÖNÜNDEN DOĞRU DÜŞÜNME

Yrd. Doç. Dr. Vahdettin BAŞÇI
Atatürk Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Din Felsefesi Öğretim Üyesi

İslâm Dininde insan, yaratılmış varlıkların en şerefli ve üstünüdür. İnsan akli ve iradesi olan bir varlıktır. Onda düşünme, konuşma yeteneği vardır. Bu bakımdan o, aklını kullanarak bütün olup bitenleri değerlendirebilir, istek ve arzularına yön verir. Sözlü ve yazılı iletişimle fikirler ortaya koyar, kültür ve medeniyetler kurar.

İnsan; gerek beden bakımından, gerekse ruhi yönden Allah'ın yarattığı mükemmel bir varlıktır. Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde buna işaret edilir : *"Ey habibim, hani bir zamanlar Rabbin Meleklerle : Ben yeryüzünde bir halife (insan) yaratacağım buyurmuştu. Melekler de : Orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın. Biz ise sana hamd ederek ve seni noksanlıklardan münezzehten ederek ta'zim etmekteyiz, demişlerdi. Allah ise; Ben sizin bilemeyeceğiniz şeyleri bilirim"* buyurmuştu (Bakara/30). Başka bir ayette de *"Biz insanı en güzel şekilde yarattık"* (Tin/4) buyurarak insanı en güzel bir varlık olarak yarattığını beyan etmektedir.

Böylece Allah, şerefli ve değerli bir varlık olan insanı meleklerden üstün olarak yaratmıştır. Üstün varlık insan, iki unsurdan müteşekkil bir varlıktır. Birincisi; insan denilen varlığın bir bedeninin olmasıdır. İkincisi; bir ruhunun olması, basiretli ve akıllı bir varlık olmasıdır¹.

Yaratılan diğer varlıklardan üstün kılınan insana "akıl" ve "düşünce" emaneti verilmiştir. Allah buyuruyor ki; "Biz emaneti

¹ Gazalî, Mizânü'l Amel, Beyrut, 1983, s. 17; Prof. Dr.Hüseyin Atay, Kur'an'da Bilgi Teorisi, İst., 1982, s. 31.

göklere, yere ve dağlara sunduk da onu yüklenmekten kaçındılar. Onun sorumluluğundan korktular, onu insan yükledi. Bununla beraber onun hakkını tam yerine getirmedi" (Ahzab/72). Haşr suresi 21. âyette de Allah şöyle buyurmaktadır : "*Ey Muhammed ! Eğer Biz bu Kur'ân-ı bir dağa indirmiş olsaydık, sen, onun Allah korkusuyla baş eğerek parça parça olduğunu görürdün. Bu misalleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz.*"

1- a- Akıllı Varlık Olarak İnsan

İnsanın sorumluluğu akıl gücünden kaynaklanmaktadır. Akıl, insanı diğer varlıklardan ayıran özelliklerin en önemlilerinden birisidir. Aklın gerçek mahiyetini bilmek ve onun tam tanımını yapmak² da oldukça zordur. Çünkü herşeyi tanımlamak mümkün değildir. Tecrübenin doğrudan doğruya verileri tanımlanamazlar. Duyumlar, duygular bu türdür. Bilmek ve anlamak için bunları doğrudan doğruya idrak etmek gerekir. Ancak aklın yaşayışımızdaki etkilerini bilebiliriz.

Akıl, lâtif bir cevherdir. Bilgilerimizin doğru veya yanlış oldukları akıl sayesinde ayırdedilebilir. Ancak bu tanım da tam değildir. Çünkü, eğer akıl cevher olsa idi; onun kendi başına ve aklın sahibi olan insan mevcut olmadan da var olması gerekirdi. Bu durum ise imkânsızdır. Çünkü cevher kendi başına kaim olan şeydir.

İnsan eşyayı bu güçle idrak eder. Kendisinde bu kuvvet var olduğu için de, dinin emir ve yasaklarını yerine getirmek, insan üzerine bir görev olur.

Aklın, insanın doğuşuyla beraber olup olmadığı konusunda değişik görüşler vardır. Aklın insanın yaradılışında bilfiil mevcut olmadığı görüşünü savunan empiristlere göre; yeni doğan çocuk mutlak manada akla sahip olmadığı gibi, akıllı hareketlerde de bulunamaz.

² Prof. Dr. Necattî Öner, Klasik Mantık, Ank., 1978, s. 37.

Fakat "çocukta aklın mevcudiyetine istidat vardır" şeklindeki görüşü destekleyen Rasyonalistler de, üstün vasıflara sahip olarak yaratılan insana, kavram fikrinin doğuştan öğretildiğini savunmaktadırlar. Bu görüşe göre bir nesnenin zihindeki tasavvuru olan kavram fikri³ insanın yaratılışında ona öğretilmiştir. İnsan için bu fikir fıtrî bir özellik olmuştur. Bu fikir sayesinde insan âlemdeki soyut ve somut kavramları öğrenerek onları zihninde olgunlaştırmış zihninin dışında da bir nesneye ad olarak vermiştir.

İnsan ancak akıl ve buna bağlı duyularını kazandığı zaman Allah'ın tekliflerine muhatap olmuştur. Sorumluluk da o zaman kendisine yüklenmiştir. İslâm dininde akli olmayan veya akıl kuvveti fonksiyonunu yapamayan kimseler de, ilâhî emirler karşısında sorumlu tutulmamıştır.

Gazâlî aklın dört türlü kullanımından bahseder. Birincisi, akıl bizi hayvanlardan ayırarak bilimin gelişmesini mümkün kılar. İkincisi, imkân ve imkânsızlığı idrak eder. Üçüncüsü, akıl aynı zamanda tecrübenin ortaya koyduğu bilgiyle özdeşleştirilir. Son olarak da akıl, insanın pratik amaçlarını yerine getirmedeki ölçülülük ve yeterliliği sağlar⁴.

Aklın üstün özellikleri, bizzat Kur'ân'da anlatılmıştır. Bu noktada din ve akıl arasında çok yakın bir ilişki vardır. Aklın önemini bizzat Kur'ân bildirir. Kur'ân ayetleri üzerinde düşünen de insan aklıdır. Herşeyden önce Kur'ân'ın muhatabı insandır.

Görülmektedir ki, insanın en belirgin özelliği düşünen bir varlık olmasıdır. Kur'ân, ısrarla insanların düşünmesini, aklını kullanmasını, ibret almasını istemektedir. Düşünmeyen aklını kullanmayan kimseleri şiddetle eleştirmektedir.

³ Prof. Dr. N. Öner, Klâsik Mantık, s. 14.

⁴ Oliver Leaman, Ortaçağ İslâm Felsefesine Giriş, çev. Turan Koç, Kayseri, 1992, s. 178; Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay, Aristo Metafizliği ile Gazzâlî Metafizığının Karşılaştırılması, İst., 1986, s. 99; karşı, Prof. Dr. Amlran Kurtkan Bilgiseven, Sosyal İlimleri Metodolojisi, İst., 1982, s. 30.

İnsanın olduğu her yerde akıl birinci derecede etkin olmak durumundadır. Akıl devre dışı kaldığı zaman ne insanlıktan ne de dinden söz edilebilir. İnsanın fitratına uygun din olan İslâm dininde aklın önemli bir yeri vardır.

Vahiy, insan için olduğuna göre, akıl olmadan vahiy anlaşılmaz; vahiy olmadan da akıl dar kalıplar içine hapsedilmiş olur. Akıl ve vahyin beraberliği, insanın mükemmel yaklaşabilmesi için gerekli olan gerçek hürriyetin kapılarını açar.

İnsanın inancı, hürriyeti, bilgisi, tarihi varlık oluşu ondaki akıl sayesinde. İnsan bu özelliğe sahip olduğu için Allah meleklerden insana saygı göstermelerini istemiştir.

İnsan, düşünme ve bilme yeteneği sayesinde kendi öz benliğini ve Rabbini tanır. Bilerek inanan bir varlık haline gelir. Kur'ân insanın en güzel şekilde yaratıldığını, onda iyiliği kötülükten ayırma gücünün bulunduğunu tabiat güçlerinin onun emrine ve hizmetine verildiğini haber veriyor. Allah buyuruyor ki; "*And olsun ki, Biz Adem oğullarını üstün izzet şeref ve değere mazhar kılmışızdır*" (İsra/70).

Allah, insanı inanma ihtiyacı içinde yaratmıştır. Fakat onu inanıp inanmamada serbest bırakmıştır. Eğer böyle bir hürriyet olmasaydı, inanmak bir zorunluluk olacak böylece insanın meleklerden farkı olmayacaktı. O zaman da insanın üstünlüğünden söz etmenin bir anlamı kalmayacaktı. Hayvanlar iç güdülerini hareket ederken, insan akıl ve düşüncesiyle hareket eder. Onda köklü bir ahlak duygusu da vardır. Peygamber Efendimiz buyuruyor ki; "*Beni Rabbim terbiye etti, öyleyse ne güzel terbiye etti.*" (Kenzu'l-Ummal, II/31895). Aynı zamanda insanda bir sanat ve estetik duygusu da vardır. Kültür ve medeniyet tarihlerindeki eserler bunun en canlı örneğidir.

İnsan başkalarından bir şeyler alır ve onlara bir şeyler verir. Böylece insan, sürekli olarak değişen ve gelişen bir faaliyet içinde bulunur. İnsan geçmişindeki başarıları da takdir eder onları korur. O,

mevcut birikime yeni şeyler ilâve ederek onları zenginleştirip yeni yeni teknolojiler kurar. Bu konuda Hz. Muhammed buyuruyor ki; "*Hikmet mü'minin yitiğidir, onu her yerde arayınız*" (Keşfu'l-Hafa, I/435), "*İlim Çın'de bile olsa alınuz*" (Kenzu'l-'Ummal, 10/28697). Böylece, insan dünyayı iyi yönde değiştiren ve tarihi yapan bir varlık durumuna aklı sayesinde gelir.

Ancak insan, inanma ihtiyacına kulak vermez, bilgisini ve irâdesini yanlış ve yıkıcı yönde kullanırsa üstün varlık olma imtiyazını kaybeder.

Görülüyor ki, Kur'ân'ın insan anlayışı gerçekçi bir karakter sergilemektedir. Kur'ân bir yandan insanı yaratılmışların en şerefliisi olarak kabul etmiş, diğer yandan da onu aceleci, ihtiraslı, kendini aldatan bir varlık olarak nitelendirmiştir. İnsanın büyüklüğü böyle bir ikilem içinde bulunmasından, eksikliğin her çeşidini tamamlayabilecek bir güçte olmasından kaynaklanır. Bu açıdan bakıldığı zaman insanın günah işlemeye yatkın bir varlık olduğu görülür. Günah, insanın hürriyet sahibi olmasından içinde yaşadığı bu dünyanın da bir imtihan dünyası olmasından kaynaklanıyor⁵.

Şu noktada unutulmamalıdır ki, günahın karşısında tevbe müessesesi vardır. İnsan günah işleyip, hata ettiği zaman tevbe eder günahlarından pışman olur. Böylece Allah onun geçmiş günahlarını bağışlayabilir. Allah buyuruyor ki : "*Kim bir kötülük eder veya nefisine zulmeder de Allah'tan af dilerse Allah'ı suçları bağışlayıcı ve esirgeyici olarak bulur*" (Nisa/110).

b- Bilen Varlık Olarak İnsan :

İnsan aklını kullanıp bilgisini geliştirerek yeni yeni metotlar ortaya koymuştur. Kur'ân'ın insanı anlattığı ilk konu insanın bilgi sahibi olmasıdır⁶. Peygamberimize inen ilk ayetlerde şöyle

⁵ Prof. Dr. Mehmet Aydın, Din Felsefesi, İzmir, 1987, s. 126.

⁶ Prof. Dr. Emrullah Yüksel, Amidi'de Bilgi Teorisi, İst., 1991, s. 44.

buyurulur : "Yaratan Rabbinin adıyla oku. Kalemle öğreten, insana bilmediğini bildiren Rabbin en büyük kerem sahibidir" (Alak/1-5).

Bu anlamda İslâm dini kültür ve medeniyet dinidir. İslâm ilme, kültüre ve çalışmaya çok önem vermiştir. Onun akıl ve düşünceye önem vermesi kalkınan ve ilerlemeye çalışan toplumlar için itici bir kuvvet olduğunun da delilidir. Bu cümleden olarak müslümanlar İslâm düşüncesini geliştirerek büyük medeniyetler kurmuşlardır. İslâm düşüncesi İslâmın iman, ibadet ve ahlâkî prensiplerinin dışında beşeri ve toplumsal ilişkileri de düzene sokmuştur.

İslâm düşüncesi, edebiyatta, hukukta, tabii bilimlerde, sanatta, tasavvuf, kelâm ve felsefe alanında derinliğine seviye almıştır. Farabi, İbni Sina, Gazâli, İbni Rüşd, Mevlâna, Yunus Emre, Sadrettin Konevi gibi çok sayıda düşünür yetişmiştir.

2- a- Düşünme ve akıl yürütme :

Düşünme, akıl yürütme veya akıl yürütmeler zinciridir. Akıl yürütme ise hükümler arasında bağ kurarak zihnin bilinenlerden bilinmeyenleri elde etmesidir. Biz fikirlerimizi sözlerle ifade ederiz. Fikirlerimizi açıklamada kullandığımız kelimeler yalnız fikirlerimizi değil duygularımızı da ifade ederler⁷. Düşünmede temel faktör "kavram" dır. Kavramların hüküm haline gelmesi gerekir. Hüküm iki veya ikiden fazla terimle yapılmış bir sözdür. Doğru veya yanlış olması gerekir. Hüküm zihnin bir işlemidir. Düşünme olayı kendisini akıl yürütmede gösterir.

Zihnin akıl yürütürken özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerine dayanır. Sebeblilik ilkesini de bunlar arasında sayanlar vardır⁸.

İlk insan Hz. Adem'dir ve en güzel şekilde yaratılmıştır. Allah buyuruyor ki: "*Biz insanı en güzel şekilde yarattık*". Bu anlamda "ilk

⁷ Prof. Dr. Necati Öner, Klasik Mantık, s. 3; Prof. Dr. Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 105 vd.

⁸ Prof. Dr. Necati Öner, Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi, Ank., 1965, s. 26; Prof. Dr. Emrullah Yüksel, a.g.e., s. 110.

insan" tabiri doğru "ilkel insan" tabiri yanlıştır.

Bütün insanlarda aynı akıl olduğu halde, insanlar niçin farklı düşünür, zihniyet farklılığının sebebi nedir? şeklindeki soruya gelince; Şunu söyleyebiliriz ki, insanların farklı düşünceleri çok tabii karşılanmalıdır. Çünkü, Allah insanın zihnini dondurmamıştır. Aynı akla sahip olan insanlar farklı farklı düşünürler. Hatta inananla inanmayanın farklı düşündükleri gibi, aynı dine inanan ve aynı kültürü paylaşan kimseler bile farklı düşünebilirler. Bu durum bilakis Kur'ân kaynaklıdır.

Akıl yürütme, hükümler arasında bir ilişki kurularak yapılır. Zihin bu ilişkiyi kurarken akıl ilkelerine bağlıdır. Zihin bu ilkelere tabii olmadan ilişkiler kuramaz. Belli hükümlere dayanarak yeni hükümler elde eder. Zihin bu işleyişi ya "deduction" (tümünden gelim) ile, ya "induction" tümevarım ile veya "analoji" ile yapar. Deduction'da zihin bir veya bir kaç hükümden hareket ederek zorunlu bir sonuca varır. Akıl yürütmenin en iyi şekli olarak deduction kabul edilir. Deduction'u savunanlar olduğu gibi tenkit edenler de vardır⁹.

Tümevarım, zihnin likelden tümele gidiş yoludur. Bir bütünün parçalarına dayanarak o bütün hakkında hüküm vermektir. Tam tümevarım, bir bütünün parçalarının hepsini inceleyerek o bütün hakkında hüküm vermektir¹⁰.

Analoji bir akıl yürütme yolu olarak iki şey arasındaki benzerliğe dayanıp birisi hakkında verilen bir hükmü diğeri hakkında da vermektir. Zihnin özelden özele yürüyüşüdür¹¹.

Mantıklı düşünce bu üç yoldan birini kullanmak zorundadır. Zihnin bu üç yürüyüş yolu onun formunu teşkil eder. Bütün insanlarda müşterek olan bu formdur¹².

⁹ Prof. Dr. Necati Öner, Klasik Mantık, s. 97.

¹⁰ Prof. Dr. Necati Öner, Klasik Mantık, s. 163.

¹¹ Prof. Dr. Necati Öner, Klasik Mantık, s. 161.

¹² Prof. Dr. Necati Öner, Fransız Sosyoloji Okulu, s. 80.

Metotlardan birinin veya diğèrinin önem kazanması mantığın değil de zihniyetlerin değişmesini gösterir. Zihniyet ise düşünencin, dolayısıyla mantığın muhtevası ile ilgilidir. İşte bu muhtevaların tesbitinde insanların farklı düşünce gerçekleri ortaya çıkıyor. Mantığın temel yapısı bütün insan topluluklarında aynıdır. Düşüncenin formunun birliğli de insanlarda müşterektir¹³.

b-Doğru Düşünme ve Hata Sebepleri :

Doğru düşünüp hata sebeplerinden kurtulabilmek için ilimde metot problemi üzerinde durulmasının gerekliliğine inanmaktayız. Metot kelimesi; bir gayeyi elde etme gayreti; araştırma usulu, takip, peşinden gitme anlamlarına gelirken, terim olarak da olaylar karşısında zihnimizi tatmin edecek hakikatlerin bulunması için sarfedilen düşünce faaliyetinden ibarettir. Yine terim olarak; araştırma yolu ile bulunup ortaya konabilecek somut sebep-sonuç ilişkilerini ve bu ilişkilerin temelinde yer alan soyut ilmi kanunları tesbit edebilmek için izlenmesi gereken yol anlamına gelir¹⁴.

İslâmî kıymet hükmü gereğince insanın, tabiatı, cemiyeti ve bizzat kendini tanımadıkça Allah'ı tanıyamayacağı hususunu ihtiva etmektedir. Bu konuda ilmi zihniyetteki sürekliliğin ve gelişmenin kavranılmasına yardım eden islâm düşünce ve felsefesinin ve onun temsilcilerinin çok iyi değerlendirilmesi gerekir.

Doğru düşünme konusunda da ilimle dini birleştiren müşterek temel; akıl ve tecrübedir. Akıl dın sahasında tecrübenin dışında değil bizzat içindedir. Çünkü bu tecrübe, imanın ve iman konularına ait bilgilerin belli bir usul dairesinde yaşanması suretiyle yapılır ve sonuçta kesin bilgiye ulaşılır¹⁵.

¹³ Prof. Dr. Necati Öner, Fransız Sosyoloji Okulu, s. 82.

¹⁴ Prof. Dr. A. Kurtkan Bilgiseven, Sosyal İlimler Metodolojisi, s. 3.

¹⁵ Prof. Dr. S. Hayri Bolay, Aristo Metafiziği, s. 100-101; Karş. Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven, Sosyal İlimler Metodolojisi, s. 29.

Descartes, ilmi araştırmalarda kullanılacak metodun mahiyetini belirtirken şu noktaya işaret etmektedir, asıl mühim olan husus, akla malik olmak değil onu iyi kullanmaktır. Descartes'e göre hakikati bulmak için aklın bütün kuvvetlerini tam olarak seferber edebilmek, ancak doğru metodu uygulamakla mümkün olur.

Akl kuvvetlerinin bütün insanlara aşağı yukarı eşit bir şekilde dağıtıldığı gerçeği göz önünde bulundurulursa bazı kimselerin ilmi gerçekleri bulmakta başarı kazanamayışları onlarda mevcut olan bazı hata sebeplerinden ileri gelmektedir. Bu hata sebepleri Descartes'e göre şunlardır :

İlk olarak çocuklukta edinilen peşin hükümler, büyüdükten ve aklımızı iyi kullanabilecek hale geldikten sonra bile bizi yanaltabilirler.

İkinci hata sebebi, bu peşin hükümlerin devam ettirilmesidir.

nc hata sebebi, zihni yorgunluğun peşin hükümlerden kurtulma gayretini zayıflatması ve zihnin tembelliğe alışmasıdır.

Descartes'e göre hatalı düşünmemizin bir nedeni de düşüncelerimizi belirtmeyen kelimelere bağlılık dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. Soyut kavramları ifade eden "din", "hürriyet", "eşitlik", "adlet" gibi kelimeleri, bu kelimelerin fiili realitedeki karşıtı olan somut gerçekleri çok defa düşünmeksizin, soyut birer kalıp halinde muhafaza ederiz. Yani kavramları bu kavramların realitedeki görüşünü araştırmaya lüzum görmeden hep aynı şekilde düşünmeye devam ederiz¹⁶.

Hata kaynaklarından kurtulma yollarını dört kurala bağlayan Descartes'e göre; birinci kural, hiç bir şeyi hakikat olduğunu açıkça bilmeksizin hakikat olarak kabul etmemektir. Açık ve seçik bilgiye ulaşabilmek için hata kaynağı olabilecek bütün peşin hükümlerin zihinden çıkarılıp atılması gerekmektedir.

¹⁶ Descartes, Metod zerine Konuşma, ev. Mehmet Karasan, İst., 1986, s. 117; Descartes, Felsefenin İikeleri, ev. Mesut Akın, İst., 1983, s. 105vd.; Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven, a.g.e., s. 35.

İkincisi, inceleyeceğimiz güçlüklerden her birini, mümkün olduğu ve daha iyi çözümlenmek için gerektiği kadar, bölümlere ayırmak olacaktır.

Üçüncüsü, en basit ve bilinmesi en kolay şeylerden başlayarak, tıpkı basamak basamak bir merdivenden çıkar gibi azar azar en kompleks olanların bilgisine kadar yükselmek için, hatta tabiatları gereğince birbiri ardınca sıralanmayan şeyler arasında bile bir sıra bulunduğunu farz ederek, düşüncelerimizi bir sıraya göre yürütmek olacaktır.

Sonuncuya gelince, hiç bir şeyi unutup ihmal etmediğimden emin olmak için, çokca tekrar yapmaktır¹⁷.

Görülüyor ki, Descartes'de açık bilgi, dikkatli bir zihnin, doğru olduğunu hemen kabul edebileceği bilgidir.

Gazâlî'ye göre de hakiki veya yakın derecesindeki bilgi, içinde şüphe, yanlışlık ve vehim ihtimali olmayan ve kalbin yanlışlığına inanmadığı bilgidir. Böyle bir bilgiyi elde edinceye kadar, geçirdiği safhaları samimiyetle anlatan Gazâlî, şöyle demektedir : "*Benim öncelert bu tarzda bilgim yok idi. Mevcut mahsûsat ve zarûriyât nevinden bilgilerime baktım; bunlardan mahsûsâtın beni yanıltabileceğini anladım. Bazı sebeblerle aklîyat hakkında da aynı kanaat vardır. Ancak iki ay kadar bir zaman sonra, bilhassa bu son kanaatimle bir safsataya düştüğümü anladım. Bu, Allah'ın kalbime attığı bir nur sayesinde olmuştur*"¹⁸.

Gazâlî, Allah'ın bahşettiği fitrî bir alışkanlıkla taklid bağından kurtulduğunu beyan ederek şöyle der : "*Önce kendt kendime : Arzum, hadiselerin hakikatlerini öğrenmektr. İlmin hakikatini ve ne olduğunu en güzel şekilde araştırmak lazımdır dedim. Nihayet anladım ki, yakın derecesindeki bilgi, içinde hiç bir şüphe*

¹⁷ Descartes, Metod Üzerine Konuşma, s. 21.

¹⁸ Gazâlî, "el-Munkızu mine'd-Dalâl", Mecmu'atü Resâilî'l-İmâm el-Gazâlî, Beyrut, 1988, V, s. 27.

kalmayacak şekilde bilinen, kendisinde yanlışlık ve vehim ihtimali olmayan, kalbin, yanlışlığına inanmadığıdır. Bu bilgi hatadan salim olmak için yakine o derece uygun olmalıdır ki mesela biri onun batil olduğunu iddia etse, ve taşı altına, değneği ejderhaya çevirse, bu, o bilgi sahibine herhangi bir şek ve şüphe getirmemelidir. Eğer ben, on sayısının üç'den büyük olduğunu bildiğim halde, birisi Hayır, üç, on'dan daha büyüktür diye iddia etse ve delil olmak üzere bu değneği ejderhaya çevireceğim dese ve çevirse, ben de bunu görsem bu yüzden bilgimde şüpheye düşmemeliyim. Ancak, onun bunu nasıl yaptığına şaşarım; yoksa bildiğim şeyde şüphe yoktur. Bu şekilde bilmediğim, kendisine yakın hasıl etmediğim her bilgi, güvenilemeyecek ve emîn olunamayacak bir bilgidir. Kendisine güven duyulamayan her bilgi de yakini bir bilgi değildir¹⁹.

Gazâlî, bedihi bilginin araştırmaya dayanmayan bir bilgi olduğunu şu ayetle delillendirir : Allah buyuruyor ki, "Allah ktme doğru yolu göstermeyi isterse onun göğsünü islâma açar" (En'am/115). Bu durum Allah'ın kalbe attığı bir nurdur. Çünkü bedihiyâtı araştırmak gerekmez. Bunlar hazır haldedir²⁰.

Apaçık bilgiye ulaşabilen insan, başkalarının gözü ile görme ve başkalarının kafası ile düşünme hatalarından kurtulabilen kimsedir. Kendi zihnimiz belirli bir problemi çözmeye yeterli değilse, diğer insanların öne sürdüğü delilleri belki ezberleyebiliriz, fakat anlayamayız. Bu şekilde kazanılan bilgi, ilmi bilgi değildir. Eğer ilmi bilgi elde etmek istiyorsak bilgiyi açık ve seçik olarak bizzat kazanmamız gerekmektedir²¹.

Gazâlî'de olduğu gibi, Descartes'e göre de, doğru düşünmek ve bildiğimiz tüm gerçekleri sıkıca ortaya çıkarmak istiyorsak, ilk önce ön yargılardan kurtulmamız ve eskiden doğruluğuna inandığımız tüm düşünceleri veya fikirleri, yeniden gözden geçirinceye değin, yanlış

¹⁹ Gazâlî, "el-Munkız", s. 28.

²⁰ Gazâlî, a.g.e., s. 29.

²¹ Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven, Sosyal İlimler Metodolojisi, s. 35 vd.

olarak kabul etmemiz gerekmektedir. Bundan sonra zihnimizdeki kavramları yeni baştan incelemek ve ancak anlayışımızla açık ve seçik olarak kavradıklarımızı kabul etmeliyiz.

Descartes, böylelikle ilkin mahiyet ve özü düşünmek olan bir varlık olduğumuzun ve sonra varlığımızı kendine borçlu bulunduğumuz bir zorunlu varlığın yani Allah'ın bulunduğuna işaret ediyor. *"Allah'ın sıfatlarını inceledikten sonra diğer tüm şeylerin gerçekliğini inceleyerek bir çok önermeyi doğru olan bilgisini bulabiliriz"* diyor.

Descartes, açık ve seçik bilgidен bizi mahrum eden ve zekâmıza hükmeden iç ve dış etkilerden de söz etmektedir. Onun görüşüne göre açık ve seçik bilgiye ulaşamayan zekâlar, bu unsurların etkisinde kalmaktadır.

O'na göre, dış etkiler bizden önce yaşamış ve yaşamakta olanların fikir ve görüşleridir. İç etkiler ise, kendi ön yargularımız, istek ve arzularımızdır. Doğru düşünme yönünden Descartes, iç etkileri, dış etkilerden daha tehlikeli bulur²².

3- Kur'an'a göre doğru düşünme :

İnsanın daima yüce makamlara doğru erişmesini emreden Kur'an'da akıl yürütme ve düşünme hakkında çok sayıda âyet vardır. Kur'an en üstün varlık olarak yaratılan insanın doğru ve objektif düşünmesine büyük önem verir. Allah buyuruyor ki : *"Bilmediğin şeyin ardına düşme, doğrusu, kulak, göz ve kalb, bunların hepsi o şeyden sorumludur"* (İsra/36).

Allah Hucurat sûresinde şöyle buyuruyor :

"Ey inananlar, çok zanda bulunmaktan kaçınınız, çünkü zannın bir kısmı suçtur. Birbirinizin ayıbını araştırmayınız. Birbiriniz hakkında dedikodu yapmayınız; hanginiz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır ? Ondan tiksiniyorsunuz; Allah'dan sakının şüphesiz

²² Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven, Sosyal İlimler Metodolojisi, s. 37.

ki Allah tevbelert datma kabul edendir, acuyandır' (Hucurat/12). "*Ey iman edenler ! Eğer yoldan çıkmış biri size bir haber getirirse onun iç yüzünü araştırın, yoksa bilmeyerek bir millete kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz*" (Hucurat/6).

Görülüyor ki, Kur'ân, ilmin ve gerçeğin peşindedir. Araştırıp incelemeyen, kesin bilgi ve ilme dayanmadan başkasına uymayı ve peşinden gitmeyi doğru bulmuyor. Kur'ân gerçeği, ilim zihniyetinin sağlamlığını ve objektifliğini en açık şekilde dile getirmektedir.

İslâm inancının temel kaynağı olan Kur'ân'ın "İlim" konusundaki tutumu son derece müsbet olmuştur. Kur'ân'ın bilgi elde etmek için teşvik ettiği asıl yol, tecrübi yani endüktif yoldur.

Kur'ân insanın kendi öz varlığına, beşeri çevresine ve tabiatla olup bitenlere bakmasını, onların üzerinde düşünmesini, onları anlamasını ve daha sonra dersler ve ibretler alarak kendi hayatına bir anlam ve düzen vermesini ister. Kur'ân'ın bu tutumu, bilim, felsefe, ahlâk ve estetik üzerinde çok etkili olmuştur. Bu tutumun nihai hedefinin iman olduğu kesindir. Fakat nihai amacın bu olması insanı belli bir amaç istikametine yönelten, ilmî, felsefî, ahlâkî ve bedîi tecrübelerinin, hedefe ulaşıldıktan sonra bir tarafa atılabilecek birer vasıta olduğu anlamına gelmemelidir.

İslâm dünyasında felsefenin ve bilimin baş döndürücü bir hızla ilerlemesinde Kur'ânî tutumun etkisi gözler önündedir²³. Bu noktada Kur'ân metodoloji konusunda, müslüman bilim ve felsefe araştırmacılarının baş kaynağını oluşturmuştur, diyebiliriz.

---

²³ Prof. Dr. M. Aydın, Din Felsefesi, s. 226 vd.